

**ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՊԱՐՄԿԵՐԵՆԻ¹ ՄԻ ՔԱՆԻ ԲԱՌԻ
ՍՏՈՒԳԱԲԱՆԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ**

ԱՐՏՅՈՄ ՏՈՆՅԱՆ

Թեև XIX դարից սկսած՝ կովկասյան պարսկերենը՝ թաթերենը, եղել է իրանագիտության ռուսական դպրոցի հետազոտողների, մասնավորապես Իլ. Բերեզինի, Բ. Դորնի, Վ. Միլլերի ուշադրության կենտրոնում², սակայն այս լեզվի ուսումնասիրությունները թե՛ XIX դարում, թե՛ XX դարում հիմնականում հենված էին դրա տարբեր բարբառների համաժամանակյա նկարագրության վրա: Դրանցում լավագույն դեպքում որոշ համեմատություններ են անցկացվել ժամանակակից պարսկերենի հետ: Չկա թաթերենին նվիրված որևէ առանձին աշխատանք, որտեղ փորձ արված լինի լեզվաբանական ուսումնասիրություններում ընդունված պատմահամեմատական մեթոդի օգնությամբ, հենվելով այս լեզվի հնչյունական զարգացումների և առանձնահատկությունների, պատմականության կարևոր սկզբունքի վրա, անդրադառնալու թաթերենի հիմնական բառապաշարում լայնորեն օգտագործվող մի շարք բառերի ստուգաբանությանը:

¹ «Կովկասյան պարսկերեն» եզրը հոդվածում կիրառված է Ադրբեջանի Հանրապետության մուսուլման թաթերի (ինքնանվանումները Ապշերոնում փարս, Միագանում, Խիզիում և Շաբրանում դաղլի, Դուբայում և Խաչմագում՝ թաթ, Իսմայիլում, մասնավորապես Լահիջում՝ լոհիժ) և թաթախոս հայերի լեզվի՝ փարսերենի առնչությամբ: Հաշվի է առնվել այն հանգամանքը, որ այս լեզուն սերում է վաղ դասական պարսկերենից: Բացի այդ՝ եզրի ընտրությունը հնարավորություն է տալիս խուսափելու այն եզրաբանական շփոթից, որ առկա է իրանագիտության մեջ, երբ մի կողմից լեզվի վերաբերյալ օգտագործվում է «հյուսիսային թաթերեն» եզրը՝ այն Իրանում խոսվող թաթերենից տարբերելու համար, որն էլ իր հերթին հայտնի է «հարավային թաթերեն» անվամբ (տե՛ս **R. Schmitt**, *Die iranischen Sprachen in Geschichte und Gegenwart*, Wiesbaden, 2000, էջ 79-80), իսկ մյուս կողմից՝ «հարավային թաթերեն» եզրը այս լեզվի հետ շատ մերձ ազգակցական կապի մեջ գտնվող Դաղստանում խոսվող լեռնային հրեաների թաթերենից, այսինքն՝ «հյուսիսային թաթերենից» տարբերելու համար (տե՛ս **Грюнберг А., Давыдова Л.** *Татский язык // «Основы иранского языкознания. Новоиранские языки: западная группа, прикаспийские языки»*. М., 1982, էջ 231-286): «Կովկասյան պարսկերեն» և պարզապես «թաթերեն» եզրերը հոդվածում համարժեք են:

² Տե՛ս **I. Beresine**, *Recherches sur les Dialectes Persans*, Casan 1853, **Дорн Б.** *Каспий: О походах древних русских в Табаристан, с дополнительными сведениями о других набегах их на побережья Каспийского моря*. С.-Пб., 1875, **Миллер В.** *Материалы для изучения еврейско-татского языка: введение, тексты и словарь*. С.-Пб., 1892; «Очерк фонетики еврейско-татского наречия». М., 1900, «Очерк морфологии еврейско-татского наречия», М., 1901; «Татские этюды», ч. 1. *Тексты и татско-русский словарь*. М., 1905, «Татские этюды», ч. 2. *Опыт грамматики татского языка*. М., 1907:

Վերջին տարիներին Ադրբեջանում Գ. Հուսեյնովայի՝ հրատարակած աշխատություններում նույնպես³, որոնք ընդհանուր առմամբ նվիրված են կովկասյան պարսկերենի բառապաշարի խնդիրների քննարկմանը, հողվածի խնդրո առարկա բառերը քննարկված չեն:

Իհարկե, իրանական լեզուների ստուգաբանական բառարաններում լայնորեն ներառված է կովկասյան պարսկերենի նյութը. մասնավորապես 25 բառ տեղ է գտել Վ. Աբանի՝ Օսերենի ստուգաբանական բառարանում⁴ և մոտավորապես 200 բառ կովկասյան պարսկերենից և հրեական թաթերենից՝ Վ. Ռաստորգուևայի և Դ. Էդելմանի՝ Իրանական լեզուների ստուգաբանական բառարանի 4 հատորներում⁵: Սակայն այս բառարաններում թաթերեն բառերի մանրամասն քննության չենք հանդիպում, իսկ սույն հողվածում քննության առնված բառամիավորներից միայն *gada* «տղա» բառն է տեղ գտել Վ. Ռաստորգուևայի և Դ. Էդելմանի՝ Իրանական լեզուների ստուգաբանական բառարանի 3-րդ հատորում: Հողվածի նպատակն է թաթերենի տարբեր դրսևորումներում պահպանված մի շարք բառերի ստուգաբանական քննությունը:

kūk/kük

kūk/kük «որդի, արու գավակ» բառը, որը հանդիպում է ինչպես կովկասյան պարսկերենի բոլոր բարբառներում, այնպես էլ հրեական թաթերենում, սերում է հին իրանական **kauta-ka*⁶ կամ **kauθa-ka*⁷ «փոքր» ձևից (հմմտ.՝ ավ. *kutaka*⁸): Այս արմատից վաղ միջին պարսկերենում վկայված են *kōtak*⁹, ուշ միջին պարսկերենում՝ *kōdak* «փոքր, կարճ» ձևերը¹⁰: Միջինից վաղ դասական պարսկերենի անցման շրջանում հավանաբար պետք է տեղի ունեցած լինի բառիմաստի ընդլայնում՝ վաղ դասական պարսկերենում տալով *kōdak* «երեխա» (հմմտ.՝ ժամ. պրսկ. *kūdak* «երեխա», այստեղից էլ վերացական գոյականներ կերտող *-ī* վերջածանցի հավելմամբ՝ *kūdakī* «մանկություն»): Կովկասյան պարսկերենին հատուկ ռոտացիզմով պայմանավորված՝ այստեղ պետք է նախ

³ Տե՛ս Գ. **Hüseynova**, Tat dilinin leksikası (Azərbaycan tatlarının dilinin materialları əsasında), Bakı, 2013; Tat dili leksik fondunun genealoji təhlili (Azərbaycan tatlarının dilinin materialları əsasında), Bakı, 2013:

⁴ Տե՛ս **Абаев В.** Историко-этимологический словарь осетинского языка. Т. 1-4. М.-Л., 1958-1989:

⁵ Տե՛ս **Расторгуева В., Эдельман Д.** Этимологический словарь иранских языков. Т. 1-3, М., 2000-2007, **Эдельман Д.** Этимологический словарь иранских языков. Т. 4, М., 2011:

⁶ Տե՛ս **Эдельман Д.**, նշվ. աշխ., էջ 382:

⁷ Տե՛ս **Абаев В.**, նշվ. աշխ., т. 4, էջ 222:

⁸ Տե՛ս **Ch. Bartholomae**, Altiranisches Wörterbuch, Strassburg, 1904, էջ 472:

⁹ Վաղ միջին պարսկերեն ձևին են հանգում նաև ժամ. պրսկ. *kūtāh* «կարճ» և *kūčak* «փոքր» բառերը (տե՛ս **P. Horn**, Grundriss der neopersischen Etymologie, Strassburg, 1893, էջ 194, **H. Hübschmann**, Persische Studien, Strassburg, 1895, էջ 89, **V. Blažek**, On classification of Middle Iranian languages (preliminary report), Linguistica Brunensia 61 (2013), 1-2, էջ 68):

¹⁰ Պ. Հորնը միջին պարսկերեն բառը հանգեցնում է հին. իր. **kvataka*- ձևին (տե՛ս **P. Horn**, նշվ. աշխ., էջ 194):

տեղի ունեցած լինի *kūdak* > **kūrak*¹¹ հնչյունական անցում, ապա՝ հնչա-
 հապավման (սինկոպայի) հետևանքով պետք է ստացվեր **kūrak* > *kuk*
 ձևը: Տեսականորեն կարելի է ենթադրել նաև միջձայնավորային դիր-
 քում *-d->-y-* անցմամբ *kūdak* > **kūyak* > *kūk* հնչյունական զարգացումնե-
 րի շղթա: Այս ենթադրության համար լրացուցիչ կովան կարող է հան-
 դիսանալ այն, որ կովկասյան պարսկերենում կա ռոտացիզմի կանոնի
 ընդամենը երկու բացառություն, այսինքն՝ *d* (< **t*) > *r* փոխարեն *d* (< **t*) >
y անցում, ընդ որում՝ երկուսն էլ հիմնական բառաֆոնդի ազգակցա-
 կան կապ ցույց տվող առանցքային միավորներ են (կով. պրսկ. *p(i)yar* <
 դաս. պրսկ. *pidar* «հայր» և կով. պրսկ. *moy* < դաս. պրսկ. *mādar* «մայր»):

mārna, narna

«Կին» բառի համար *mārna* այսպիսի ձևին իրանական լեզուներից
 հանդիպում ենք միայն կովկասյան պարսկերենում: Այստեղ գործ ու-
 նենք բաղադրյալ բառի հետ, որը կազմված է *mār(a)*- «էգ» արմատից և
*-na*¹² < *-īna* գոյականակերտ վերջածանցից: Ռոտացիզմի հետևանքով
 պրսկ. *māda* < ուշ միջ. պրսկ. *mādag* < վաղ միջ. պրսկ. *mātak*¹³ «էգ»
 (հմմտ. հայ. փոխ. մատակ) բառը թաթերենում ստացել է *māra* հնչյու-
 նական տեսքը, ընդ որում, ակնհայտ է, որ փոփոխության է ենթարկվել
 բառի ոչ միայն հնչյունական, այլ նաև իմաստային կողմը: Կովկասյան
 պարսկերենում այս բառի դեպքում տեղի է ունեցել էգ, իգական>կին ի-
 մաստային և ածականից գոյական խոսքիմասային անցում: Այնուամե-
 նայնիվ, բառը տեսնում ենք նաև հենց արմատի բնիմաստով մեկ այլ
 բառի կազմում, որն է *mārago(w)* «կով» (հմմտ. ժամ. պրսկ. *mādegāw* «էգ

¹¹ Գայթակղիչ կլինի ենթադրել, որ ծագումնաբանական կապ կա վերականգնվող
**kūrak* միջանկյալ ձևի և միջին պարսկական *kūrrak* (հմմտ. ժամ. պրսկ. *kūrta* «էշի, ձիու
 կամ ջորու ձագ», զագ. *kurri*, գուր. *kurri*, քրդ. *kurrik*, բել. *kurrag*, սիվ. *kurū* «քուռակ,
 մտրուկ», հմմտ. նաև՝ հայ. փոխ. *քուռակ*) բառի միջև: Հետաքրքիր է Ցաբուրվի են-
 թադրությունը, որը, համեմատելով քրդ. *kurrik* «մտրուկ» և *kurr* «որդի» բառերը, գտնում
 է, որ *kurrik* – ը կարող է փոխառված լինել պարսկերենից (տե՛ս **Ք. Цаболов**, *Этимоло-
 гический словарь курдского языка*, т. 1, М., 2001, էջ 569): Միջ. պրսկ. *kurrak* բառում
 առկա կրկնակ *-r-* հնչյունը՝ *-rr-*, որից էլ հենց գալիս է հայերենի *քուռակ* բառում առկա
 ու *-r-* բաղաձայնը, թույլ է տալիս ենթադրել, որ կրկնակ *-r-* բաղաձայնը երկրորդական
 զարգացման արդյունք է, այսինքն՝ **kurak* բառում ստուգաբանական արժեք չունեցող *-n-*
 ձայնորդի նախնական հավելումից (լատ. *excrecentium*) հետո, երբ որոշ ժամանակ
 բառը հնչել է որպես **kurnak*, տեղի է ունեցել իրար հաջորդող երկու ձայնորդներից մեկի
 առնմանում, և բառը ստացել է վերջնական *kurrak* տեսքը: Միջ. պրսկ. *kurrak* բա-
 ռը **kurnak* ձևից է բխեցրել Բիլմայերը՝ նշելով, որ *-rn-* > *-r-* հնչյունական զարգացումը
 հատուկ է ինչպես խոթանասակերենին ու քրիստոնեական սողերենին, այնպես էլ
 միջին արևմտաիրանական լեզուներին (տե՛ս **R. Biemeier**, *Das Alanische bei Tzetzes*, in:
 W. Skalmovski, A. Van Tongerloo (ed.), *Medioiranica*, Louvain, 1993, էջ 5-6, 15-16):

¹² Գ. Հուսեյնովյան *-na* վերջածանցը համարում է գոյականակերտ (տե՛ս **G. Hüsey-
 nova**, *Tat dilinin leksikasi...*, էջ 148): Ժամանակակից կովկասյան պարսկերենում ունե-
 նալով գոյականակերտ վերջածանցի արժեք, մեր կարծիքով, այն սերում է *-īna* ածակա-
 նակերտ վերջածանցից:

¹³ Տե՛ս **P. Horn**, նշվ. աշխ., էջ 213:

տավար»)¹⁴: Իգական, էգ > կին իմաստային զարգացման և խոսքիմասային անցման ապացույց կարող է լինել թե՛ Լահիջի բարբառում պահպանված *morna* «էգ, իգական» ածականը¹⁵ (հմմտ. նան ժամ. պրսկ. *mādīne* «իգական») և թե՛ կովկասյան պարսկերենի նույն համաբանությամբ կազմված *narna* «տղամարդ» բառը, որի բաղադրյալներն են *nar* < միջ. պրսկ. *nar* < իր. **nar-*, **narya-* «արու» արմատը¹⁶ (հմմտ. ժամ. պրսկ. *nar* «արու», *narregāw* և *gāw-e nar* «էգ», լուր. *nara*, *nera*, բել. *nar*, թալ. *nī*, սիվ. *nar* «արու») և *na-* < - *īna* ածականակերտ վերջածանցը: Ի տարբերություն *mārna* բառի, որտեղ նախնական «էգ, իգական» իմաստը պահպանվել է Լահիջի բարբառում, *narna* բառի դեպքում դրա նախնական վիճակը առկա չէ կովկասյան պարսկերենում, սակայն գրեթե նմանատիպ կազմությամբ այն գտնում ենք հարավարևմտյան իրանական լեզուներից արդի պարսկերենի *narīne* «արու, արական» (օր. ժամ. պրսկ. *farzand-e narīne* «արու զավակ») և լուրերենի *narīna* «արու, արական» ձևերում¹⁷: Հետաքրքիր է, որ ինչպես պարսկերենում, այնպես էլ թաթերենում կա *-īn* հարաբերական ածական կազմող վերջածանց, որին որոշչային կառույցում միանում է թաթերենը մերձկասպյան իրանական լեզուների հետ կապող զուգաբանություն հանդիսացող *-a* հոդը¹⁸, և քանի որ շեշտը կովկասյան պարսկերենում վերջածանցավոր բառերի դեպքում վերջին վանկի վրա է ընկնում¹⁹, ապա որոշչային կառույցում տեղի է ունենում *-īn* ցուցիչի *-ī* ձայնավորի սդում, ինչպես օրինակ *īmrūzīn* «այսօրվա», բայց *īmrūzna nūn* «այսօրվա հաց», նույն կերպ *mīngeyīn* – *mīngeyna* «միջին», *īmsālīn* – *īmsālna* «այս տարվա» ևն²⁰: Կարելի է ենթադրել, որ նախապես թե՛ *mārna*, թե՛ *narna* ածականները «էգ, իգական» և «արու, արական» իմաստներով հանդես են եկել որոշչային կառույցներում՝ նախորդելով «մարդ» հասկացություն մատնանշող որևէ կայուն գոյական որոշյալի, և միայն հետագայում որոշչային կառույցում որոշյալի շարահյուսական պաշտոն ունեցող գոյականի զեղչմանը զուգահեռ պետք է տեղի ունեցած լինի ածականից գոյական խոսքիմասային անցում²¹: Կովկասյան պարսկերենում, բացի նմանատիպ խոս-

¹⁴ Տե՛ս **I. Beresine**, նշվ. աշխ., էջ 7:

¹⁵ Տե՛ս **G. Hüseynova**, *Tat dilinin leksikasi...*, էջ 148:

¹⁶ Տե՛ս **В. Абаев**, նշվ. աշխ., т. 2, էջ 166:

¹⁷ Տե՛ս **Цаболов Р.** *Этимологический словарь курдского языка*. Т. 2. М., 2010, էջ 37:

¹⁸ Տե՛ս **Грюнберг А.** *О месте татского языка среди иранских языков // «Вопросы языкознания», 1961 (1), էջ 114:*

¹⁹ Տե՛ս **А. Грюнберг, Л. Давыдова**, նշվ. աշխ., էջ 248:

²⁰ Տե՛ս **А. Грюнберг.** *Язык северо-азербайджанских татов*. Л., 1963, էջ 37:

²¹ Խոսքիմասային անցման միջոցով բառակազմությունը բավական տարածված երևույթ է իրանական լեզուներում, հատկապես պարսկերենում: Ածականից գոյական խոսքիմասային փոխանցման տեսակի առաջացումը իրանական լեզուներում իրանագիտության մեջ բացատրվել է կայուն բառակապակցություններում իզաֆեթային շղթայի մաս կազմող գոյականի զեղչմամբ և որպես որոշիչ հանդես եկող ածականի

քիմասային անցման այս երկու օրինակից, հանդիպում են այլ դեպքեր
ևս, ինչպես օրինակ՝ *pīšna* «կեսօր», *zardīna* «դեղնուց», *čarmīna* «սպիտա-
կուց», *delna* «կին»:

delna

Միայն Ղոնադքենդում և Շաքրանում (նախկին Դիվիչի) հանդի-
պող *delna* «կին» բառը կովկասյան պարսկերենի՝ այս բարբառներում
հյուսիսարևմտյան իրանական որևէ լեզվի, ամենայն հավանականությ-
ամբ թալիշերենի ազդեցությամբ պետք է պայմանավորված լինի: Այդ
մասին է խոսում բառիս բացակայությունը ժամանակակից հարավ-
արևմտաիրանական մնացած լեզուներում²² և առկայությունը բազմա-
թիվ հյուսիսարևմտյան իրանական լեզուներում, նաև՝ թալիշերենում
(հմմտ. թալ. *del* «էգ», քրդ. *dēP³*, *dālik* «էգ», զազ. *dal*, *til*, բել. *dall* «էգ շուն,
քած»): Բառը կովկասյան պարսկերենում կազմության տեսակետից
ակնհայտ ներկայացնում է այն նույն կառույցը, որ տրված է *mārna*
«կին» և *narna* «տղամարդ» բառերի դեպքում, այն է՝ բառի արմատը *del*
«էգ» միավորն է, որը ծագումնաբանական սերտ կապի մեջ է իր. **dah*
«ծծել, ծիծ տալ, կերակրել (կրծքով)»²⁴ բայարմատից լծորդված **dainu-*,
**dainu-ka* «ծննդական» (հմմտ. ավ. *daēnu-* «կենդանու էզր»)՝²⁵ ձևերի հետ:
Ըստ որում՝ հին իրանական **dah* բայարմատին է հանգում նաև **dāia-ka*
«կրծքով կերակրող» ձևը, որից միջին պարսկերենում ավանդված է
dāyag «դայակ» (հմմտ. ժամ. պրսկ. *dāye* «դայակ, ծծմայր») բառը²⁶: Կով-
կասյան պարսկերենում նշված *del-* արմատին միացել է *-īna* ածակա-
նակերտից առաջացած *-na* գոյականակերտ վերջածանցը: Ինչպես նա-
խորդ երկու բառերի, այնպես էլ այս բառի դեպքում տեղի են ունեցել ի-
մաստի ընդլայնում և էգ (իգական) > կին խոսքիմասային անցում:

kīla

գոյականացմամբ, ինչպես օրինակ՝ *bārānī* (բառ. անձրևային) «անջրանցիկ վերարկու,
անձրևանոց», որն իրականում առաջացել է *pālto-ye bārānī* (բառ. անձրևային վերարկու)
նախնական ձևից (տե՛ս **Л. Пейсиков**, Транспозиция как способ словообразования в иран-
ских языках // «Иранская филология». Труды научной конференции по иранской филоло-
гии (24-27 января 1962 г.). Л., 1964, էջ 22-23):

²² Բացառություն է միայն լուրերենը, որտեղ ունենք *dal*, *del* «էգ շուն, քած», նաև
dāleka «մայր», որոնց առկայությունը այդտեղ պետք է բացատրել այս լեզվի մերձ
հարևանությամբ տարածվող քրդերենի ուղղակի կամ անուղղակի (լակերենի
միջնորդությամբ) ազդեցությամբ:

²³ Քրդ. *dēl* «էգ» ձևը, որը թե՛ ձևով և թե՛ բովանդակությամբ համեմատելի է թալ.
del և կովկասյան պարսկերենի *delna* բառի հիմքում ընկած *del-*ի հետ, Յաբուլվը
համեմատում է հնիս. **dhē-lu-* «ծծկեր, կաթնակեր» ածանցավոր ձևի հետ՝ նմանատիպ
ածանցման գոյություն ենթադրելով նաև հին իրանականում **day* ձևից (տե՛ս **Цаболов**
Р., նշվ. աշխ., տ. 1, էջ 301-302):

²⁴ Տե՛ս **J. Cheung**, Etymological dictionary of the Iranian verb, Leiden, 2007, էջ 47:

²⁵ Տե՛ս **Расторгуева В., Эдельман Д.**, նշվ. աշխ., տ. 2, էջ 447:

²⁶ Տե՛ս **J. Cheung**, նշվ. աշխ., էջ 47:

Կովկասյան պարսկերենի միայն Լահիջի և Շամախիի բարբառներում հանդիպող *kīla* «աղջիկ» բառի մեջ պետք է տեսնել հին իր. **kanyā* «կին, աղջիկ» (հմմտ.՝ ավ. *kainyā-*, *kainī-*, սանսկ. *kanyā*) նախաձևին հանգող *kīn-* ձևը, որին միացել է թաթերենում լայն կիրառություն ունեցող գոյականին փաղաքշական իմաստ հաղորդող *-la* փոքրացուցիչը²⁷ (օր.՝ *ayalla* «մանչուկ», *kukla* «տղա», *büzla* «ուլ», «փոքր»)։ Հին իրանական **kanya-* ձևն է ընկած նաև ժամ. պրսկ. *kaniz* «աղախին, նաժիշտ» և *kanizak* < միջ. պրսկ. *kanīčak*, *kanik* բառերի հիմքում²⁸։ Մակայն հին իրանական արմատը հատկապես լավ է պահպանված նոր իրանական լեզուների հյուսիսարևմտյան ենթաճյուղի մերձկասպյան բարբառներում (հմմտ. հյուս. թալ.՝ *kīna*, զազա *čēnē*, հարզ. *kīna*, գուր. *kīn(a)*, հրվ. թաթ. *kīna*, *kāla*, թաթ. *kīna*)²⁹, որոնցից հենց թալիշերենի ազդեցությամբ էլ կարելի է բացատրել *kīla* բառի գոյությունը կովկասյան պարսկերենում։ **kinla* նախնական ձևից *kīla* զարգացումը կովկասյան պարսկերենում կարող է բացատրվել իրար հաջորդող երկու ձայնորդների հարուցած արտասանական անհարմարության պատճառով. նախ առաջինի կողմից երկրորդ ձայնորդի առանմանությամբ **kīlla* ձևն է առաջացել, որից հետո կրկնակ *l*-ի պարզեցման միջոցով առաջացել է այժմյան *kīla* ձևը։ Հետաքրքիր է, որ կովկասյան պարսկերենի դեպքում վերականգնվող միջանկյալ **kīlla* ձևը *killa* և *källä* «աղջիկ» ձևով արձանագրված է հարավային թաթերենի Խալխալի բարբառախմբում³⁰։ Եթե ընդհանրացնենք, հնչյունական զարգացումների շղթան կունենա հետևյալ տեսքը՝ **kīnla* > **kīlla* > *kīla*։

gada

Որպես կովկասյան պարսկերենը թալիշերենի հետ կապող զուգաբանություն թերևս կարելի է դիտել նաև *gada* «տղա, պատանի» բառը (հմմտ. թալ. *gada* «փոքր, փոքրիկ», նաև քրդ. *gada* «մանչուկ»³¹, զազ. *gada* «տղա», *gadā* «աղջիկ»), որը, ըստ Վ. Ռաստորգունայի և Դ. Էդելմանի իրանական լեզուների ստուգաբանական բառարանի, հանգում է հին ի-

²⁷ Բառի այս ստուգաբանությունն առաջարկել է Վ. Ոսկանյանը 25.11.2012 թ. մասնավոր զրույցի ժամանակ։

²⁸ Տե՛ս **P. Horn**, նշվ. աշխ., էջ 194։

²⁹ Հնչյունական տեսքով բերված ձևերին բավական մոտ է նաև քրդ. *kinik* «կին» բառը, որը, սակայն, փոխառված է հայ. *knig* ձևից (տե՛ս **G. Asatrian**, *Die Ethnogenese der Kurden und frühe kurdisch-armenische Kontakte // Iran & the Caucasus*, vol. 5 (2001), էջ 53)։

³⁰ Տե՛ս **Ս. Վարդախյան**, Խալխալի նոր ազարիական բարբառների բառապաշարի որոշ առանձնահատկությունների շուրջ // Օրիենտալիա։ Հոդվածների ժողովածու, պրակ 15 (2013), էջ 42։

³¹ Միջձայնավորային դիրքում *-d-* բաղաձայնի պահպանման պատճառով Ցարքովն այս բառը քրդերենում համարում է փոխառված և այն հանգեցնում հին իր. **gata-ka* (<**gam* «գալ» բառի անցյալի դերբայից) «սերունդ» ձևին՝ միաժամանակ չբացատրելով, որ այն կարող է լինել նաև **gadā-ka* «աղբատ» արմատից (տե՛ս **Цаболов Р.**, նշվ. աշխ., т. 1, էջ 365-366)։

րանական **gada* կամ **gauda* «տղա, պատանի, երիտասարդ» ձևին: Ցաբոլովը չի բացատրում *gada* «տղա» բառի կապը մեկ այլ արմատի՝ հին իր. **gadā* «աղքատ»-ի (հմմտ. ժամ. պրսկ. *gedā* «մուրացկան, աղքատ», լուր. *gedā* «աղքատ», թալ. *gado* «աղքատ», քրդ. *gadā* «թափառաշրջիկ»)՝³² հետ: «Փոքր տղա, պատանյակ» իմաստով *gada* բառի բացակայությունը հարավարևմտյան ճյուղի իրանական լեզուներում և դրա առկայությունը թալիշերենում թույլ են տալիս մտածել, որ կովկասյան պարսկերենում այն հայտնվել է թալիշերենի միջոցով: Այս տեսակետի համար որպես լրացուցիչ կովան կարող է լինել այն փաստը, որ եթե կովկասյան պարսկերենում բառը լիներ բնիկ հարավարևմտաիրանական ու եթե նույնիսկ առնչվեր պարսկերեն *gedā* բառի հետ, ապա պետք է այստեղ ներկայանար ոչ թե *gada*, այլ *gara* տեսքով՝ պայմանավորված լեզվում գործող ուժեղ ռոտացիզմի հանգամանքով:

Ըստ մեկ այլ տեսակետի՝ թե՛ թաթերենում և թե՛ կովկասյան պարսկերենում *gada* բառը փոխառված է աղբբեջաներենից, որտեղ այն առաջին իմաստով նշանակում է «տղա, որդի»: Դասական պարսկերենից բառն անցել է աղբբեջաներենին, ապա՝ աղբբեջաներենից թաթերենին և թալիշերենին³³: Տեսակետի հեղինակը թաթերենում և թալիշերենում բառի՝ աղբբեջաներենից փոխառված լինելը հիմնավորում է նախ այս լեզուներում ուժեղ ռոտացիզմի գոյությամբ, որովհետև թե՛ թալիշերենում և թե՛ կովկասյան պարսկերենում արդի *gada* ձևի փոխարեն պետք էր սպասել *gara*, երկրորդ՝ *gada* եզրի տարածաշրջանային լայն կիրառությամբ, այդ թվում նաև՝ հայկական բարբառներում³⁴, որտեղ նույնպես այն թյուրքական ազդեցության հետևանք կարող է լինել³⁵:

Այսպիսով, կովկասյան պարսկերենի մի քանի բառերի ստուգաբանության օրինակով կարելի է տեսնել, թե այստեղ հնչունական և իմաստային ինչ փոփոխությունների են ենթարկվել հիմնական բառաֆոնդի՝ սովորաբար անխառն մնացող միավորները: Հարավարևմտաիրանական բնիկ ձևերի կողքին հյուսիսարևմտաիրանական ծագման բառերը խոսում են անցյալում կովկասյան պարսկերենի՝ այս ենթաճյուղի լեզուների հետ ունեցած սերտ կապերի մասին:

Բանալի բառեր – *իրանական բարբառագիտություն, համեմատական լեզվաբանություն, կովկասյան պարսկերեն, հիմնական բառաֆոնդ, ստուգաբանություն*

³² Տե՛ս նույն տեղը, էջ 366:

³³ Այս տեսակետն արտահայտել է **Վ. Ոսկանյանը** մասնավոր գրույցի ժամանակ, 18.12.2014:

³⁴ Տե՛ս **Ա. Սարգսյան**, Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հ. 1, Եր., 2001, էջ 269:

³⁵ Հայոց բարբառներում՝ մասնավորապես Արարատի, Ղարաբաղի և Կարինի, *գաղա* բառն ունի հիմնականում «ծառա, ստոր, անարգ» իմաստները, իսկ թյուրքական բարբառներում դա բառի երկրորդ իմաստն է:

АРТЁМ ТОНОЯН – *Этимологическое исследование некоторых слов в кавказском персидском.* – В статье рассматриваются некоторые термины иранского происхождения в кавказском персидском (северотатском), которые оказались вне поля зрения иранских диалектологов, в частности, специалистов по кавказскому персидскому. Прослеживается, как изменяются формы означенных лексем согласно фонологическим законам кавказского персидского, а также уточняются причины не только формальных, но и семантических изменений лексических единиц, выявляются внутренние закономерности развития языка в сопоставлении с другими иранскими языками.

Ключевые слова: *иранская диалектология, сравнительное языкознание, кавказский персидский, основной словарный запас, этимология*

ARTYOM TONOYAN – *Etymological Study of Some Words in Caucasian Persian.* – The article discusses some terms of Iranian origin in Caucasian Persian (prev. North-Tati), which aren't included in Iranian dialectological researches, in particular on the Caucasian Persian language. An attempt was made to track the process of formal changes of these lexemes through phonological rules of Caucasian Persian, as well as through studying the causes of both formal and semantic changes of these lexical units based on detection of their internal laws in the process of language development and in comparison with other Iranian languages.

Key words – *Iranian dialectology, comparative linguistics, Caucasian Persian, basic vocabulary, etymology*